

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВЕСНОЇ ТВОРЧОСТІ ПІДЛІТКІВ

Стаття присвячена теоретичному вивченню та експериментальному дослідженню особливостей літературно-творчої діяльності підлітків. Визначено зміст понять: "літературна творчість", "словесна творчість", а також критерії для оцінки успішності творчих робіт учнів.

Ключові слова: літературна творчість, словесна творчість, літературні здібності, особливості словесної творчості.

Е.Е. Малыгина

ОСОБЕННОСТИ СЛОВЕСНОГО ТВОРЧЕСТВА ПОДРОСТКОВ

Статья посвящена теоретическому изучению и экспериментальному исследованию особенностей литературно-творческой деятельности подростков. Определено содержание понятий: "литературное творчество", "словесное творчество", а также критерии для оценки успешности творческих работ учащихся.

Ключевые слова: литературное творчество, словесное творчество, литературные способности, особенности словесного творчества.

E.E.Malyhina

FEATURES OF VERBAL CREATIVITY OF TEENAGERS

The article is devoted to theoretical study and experimental investigation of the features of literary and artistic activity of teenagers. The content of concepts: the "literary creative work", "verbal creativity", as well as criteria for assessing the success of creative works of students.

Key words: literary creative work, verbal creativity, literary ability, particularly verbal creativity.

Постановка проблеми. У сучасній віковій та педагогічній психології одним з актуальних залишається завдання розвитку творчої особистості, здатної гнучко та самостійно використовувати набуті знання, діяти у нових, нестандартних умовах. Для його вирішення необхідним є перш за все детальне вивчення закономірностей прояву та розвитку окремих видів творчої діяльності дітей на різних вікових етапах.

Аналіз актуальних досліджень. Проблемою дитячої творчості займалися такі дослідники, як Л.С. Виготський, Н.О. Ветлугіна, В.А. Крутецький, В.О. Левін, Н.С. Лейтес, В.О. Моляко, В.С. Мухіна, З.М. Новлянська, М.О. Рибникова, В.О. Сухомлинський, В.П. Ягункова та багато інших, які відмічають, що дітям найбільш властиві такі її види, як математична,

конструкторська, музична, образотворча, сценічна та літературна.

Літературна творчість у розвинутій формі, на думку ряду психологів, полягає у створенні автором складних творів (романів, оповідань тощо), що передбачає накопичення вражень у ході пізнання дійсності та творчу переробку їх у словесній формі і притаманна передусім дорослим. Що стосується літературної творчості дітей, то деякі автори (В.О. Моляко, З.М. Новлянська) вживають поняття “словесна творчість”, під якою розуміють процес знаходження слів, словосполучень, що точно відображають образ, а також створення нових слів (словотворчість), віршів, власних розповідей, казок. Ми у своєму дослідженні розглядаємо словесну творчість як початковий ступінь розвитку літературної і в подальшому вживаємо їх як синоніми. А саме нашу увагу привернув такий аспект даної проблеми, як особливості словесної творчості підлітків, оскільки саме цей вік вважається дослідниками найбільш сприятливим для прояву та розвитку цього виду творчої діяльності.

Особливості літературної творчості підлітків вивчали такі психологи, як Н.Б. Берхін, С.Ф. Козлов, Є.О. Корсунський, З.В. Юрченко, В.П. Ягункова.

На думку, Н.Б. Берхіна [1], літературна творчість підлітків, виступаючи як образне мислення, має узагальнений характер: вони вже за власною ініціативою пишуть байки, загадки – жанри, в яких задум обов’язково повинен бути сформульований узагальнено. Саме здатність сформулювати задум в узагальненій формі та створити на його основі твір він розглядає як нижній поріг розвитку літературно-творчих здібностей у підлітковому віці. Верхнім порогом автор вважає здатність дітей у творах самостійно пов’язати конкретні уявлення з абстрактним задумом. В той же час Н.Б. Берхін відмічає, що для підлітків недоступним залишається створення художнього образу, що є єдністю загального та конкретного, вони здатні до образного узагальнення лише за умови допомоги дорослих при вирішенні часткових, елементарних завдань, що виникають у розкритті сюжету або створенні образів взаємодії персонажів. В цілому, на його думку, літературна творчість у підлітковому віці на відміну від молодшого шкільного перестає носити мимовільний, цілісний характер.

Інші особливості творчого процесу підлітків виявив у своїй роботі С.Ф. Козлов: непослідовність, задум детально не обмірковується і відрізняється невизначеністю; перетворююча діяльність у переважній більшості випадків йде від конкретного до загального, а шлях від загального до конкретного часто приводить до невдач. Також, за даними автора, підлітки не схильні повертатися до своїх творів і переробляти їх.

В.П. Ягункова [6; 7] як індикатор вікових розходжень у літературних здібностях визначає рівень використання мови як засобу художнього узагальнення. А оволодіння мовою як засобом художнього узагальнення і здатність до самооцінки, в свою чергу, вона розглядає як характерні особливості становлення літературних здібностей у підлітків. У дослідженні з формування деяких компонентів літературних здібностей в учнів 5-7-х класів нею визначені наступні фактори успішності в них цієї роботи, зокрема: сприятливі для літературно-творчої діяльності індивідуально-психологічні особливості; повноцінна мотивація творчої діяльності; загальний розумовий розвиток дітей. У дослідженні також з'ясувалося, що чимало підлітків, які володіють цілком сприятливими для літературної творчості індивідуально-психологічними особливостями сприймання, пам'яті, уяви, через недостатність їх загального розумового розвитку не можуть мати високих досягнень у творчості.

Саме підлітковий вік Є. О. Корсунський [3] вважав сензитивним для формування літературних здібностей, оскільки він має такі переваги, як: деякий життєвий досвід, високий рівень розвитку мови, диференціація інтересів, збагачення внутрішнього світу і підвищена емоційність. Л.С. Виготський [2] також пов'язував становлення літературних здібностей із підлітковим віком, з виникненням інтересу до свого внутрішнього світу, до душевного життя. Цієї ж точки зору дотримується і дослідниця З.В. Юрченко [5], яка пов'язує активізацію літературно-творчих здібностей підлітків із набуттям ними певного життєвого і читацького досвіду та віковими особистісними новоутвореннями.

Зроблений огляд літератури з означеної проблеми показує, що у психології здійснювалися різні підходи до вивчення особливостей літературно-творчої

діяльності підлітків, але в той же час висновки дослідників не є вичерпними, а іноді є суперечливими. Це і дозволило нам сформулювати мету дослідження.

Мета статті полягає у теоретичному вивченні та експериментальному дослідженні особливостей словесної творчості підлітків.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження особливостей словесної творчості підлітків нами був проведений експеримент, в якому приймали участь учні 5-х класів (всього 53 особи) загальноосвітньої школи №68 м. Харкова. Як завдання ми запропонували їм самостійно скласти казку. Цей жанр фольклору для проведення експерименту був обраний нами невипадково, оскільки багато психологів та педагогів вважають, що для дітей найбільш прийнятними для словесної творчості є короткі розповіді егоцентричного змісту, казки, теми яких мають бути доступними і цікавими для них. Завдання виконувалося протягом 45 хвилин на занятті з розвитку мовлення.

Оскільки в даний час проблема основних критеріїв, що дозволяють визначити успішність (тобто досягнення певного рівня художності) виконання творчого завдання, ще не вирішена, нам знадобилася спеціальна, детальна робота з їх обґрунтованого вибору. Для цього нами були вивчені підходи до аналізу усних висловлень Т.А. Ладиженської, письмової мови М.О. Рибникова, І.М. Соловйова і учнівських творів Н.Н. Кітаєва. А при обґрунтуванні критеріїв ми спиралися на існуюче у сучасній психології уявлення про те, що діяльність зі створення оригінальних текстів складається з двох дій: дії породження змісту і дії його вираження, тому нас цікавили ті показники, що вказували б і на рівень оригінальності змісту тексту і на рівень його художньої оформленості. В результаті вивчення та зіставлення цих підходів до аналізу творчих робіт нами були виділені наступні критерії:

- наявність задуму і ступінь його реалізації (реалізований, частково реалізований, не реалізований);
- ступінь оригінальності сюжету (самостійний, комбінований, переказ);
- композиційні особливості (цілісність і завершеність твору, пропорційність і узгодженість частин);

- мовні особливості тексту (використання засобів виразності і відповідність жанру);
- обсяг твору (кількість змістовних одиниць);
- зв'язність (відношення адекватно виражених відносин у тексті до числа усіх відносин).

При аналізі створених у ході дослідження казок ми використали обрані нами показники, в першу чергу звернув увагу на самостійність задуму та сюжету, у результаті виявилось можливим виділити чотири групи текстів.

Перша група текстів – (53% п'ятикласників) відрізнялася самостійністю та оригінальністю задуму і сюжету, тому ми позначили її як «оригінальна казка». Шляхи породження учнями смислового змісту в цих роботах такі: привнесення фантастичної дії в знайому, звичну для дитини ситуацію, а також створення казок повчального характеру, іноді, подібно до байки, таких, що містять мораль.

Аналіз оригінальних казок за наявністю задуму і його подальшої реалізації показує, що в переважній більшості творчих робіт задум є, але в 50% творів п'ятикласників він виявився реалізованим частково або взагалі не реалізованим в сюжеті. І лише третина всіх випробуваних змогли створити вдалий сюжет, тобто вибудувати таку систему подій, які б добре розкривали їхній задум.

Також слід зазначити, що далеко не всі роботи першої групи характеризувалися і композиційною цілісністю, а саме 21% творів підлітків виявилися незавершеними. Найбільше в обох групах зустрічався такий недолік композиції, як непропорційність частин твору, наприклад, при докладному розгорнутому оповіданні коротка, лаконічна кінцівка або при великому зачині згорнуте оповідання та непереконлива кінцівка. На нашу думку, такі композиційні недоліки творів дітей пов'язані із їхньою нездатністю створити вдалий сюжет та відсутністю етапу попереднього обміркування.

Друга група робіт – (26% учнів п'ятих класів) це казки, створені шляхом часткової зміни знайомого сюжету, тому ми позначили її як «комбінована казка». Шляхи породження смислового змісту в цих текстах були більш різноманітними, але поверховими та неглибокими: уведення нового персонажу або персонажів;

уведення нового чарівного засобу або заміна їх; зміна причинно-наслідкових зв'язків між подіями; об'єднання сюжетів двох і більше казок; доведення частини знайомої казки (або її елемента) до завершення; зміна героя або його характеру, вчинків; зміна кінцівки знайомої казки. Але дані творчі роботи учнів п'ятих класів характеризувалися більшою, у порівнянні з першою групою, композиційною організованістю, завершеністю, пропорційністю частин тексту, а також великим обсягом і мовною виразністю.

Третя група робіт – (8% п'ятикласників), в якій діти обмежилися переказом знайомих казок, або фільмів, мультфільмів, замінюючи лише формальні ознаки, наприклад, ім'я головного героя або скорочуючи обсяг тексту, тому ми позначили цю групу текстів як «переказ». Серед всіх переказів лише у 25% творах учнів зустрічаються недоліки композиції: серед яких найчастіше спостерігаються нерозмірність частин твору та незавершеність тексту.

Четверта група робіт – (13% п'ятикласників), представлена дітьми, які не змогли створити зв'язний текст, тому що їх казки являють собою набір не пов'язаних між собою речень. Також до цієї групи увійшли діти, які написали твори, що не відповідали жанру казки, тому що не мали жодної ознаки казки, а саме чарівного героя, чарівної дії або чарівного засобу та ін. Найчастіше це була розповідь егоцентричного характеру про будь-яку реалістичну подію, випадок про життя.

Також всі тексти були проаналізовані нами з погляду використання учнями різноманітних засобів виразності мови. Результати показують, що в оригінальних роботах мова дітей виявилася бідніше, ніж в інших групах текстів. Багато дітей лише зовні зберігають форму казки, уживаючи відомі зачини і кінцівки часом формально, але майже не використовують таких мовних засобів виразності, як інверсії, повтори, епітети тощо. На нашу думку, це пояснюється тим, що діяльність зі створення оригінальних текстів складається з двох дій: дії породження нового змісту і дії його вираження, а при самотійному складанні казки завдання ускладнюється ще тим, що план вираження має здійснюватися з урахуванням жанрових особливостей казки. Таким чином, дитина зосередившись

на створенні оригінального задуму та сюжету, не змогла їх втілити відповідними мовними засобами. В учнівських творах інших груп мова виявилася більш різноманітною. А саме діти часто використовують інверсії ("...йшов він"), діалогі, повтори, поетичні визначення, зменшено-пестливі суфікси. Майже всі використовували знайомі їм казкові зачини та кінцівки: "жили-були...", "вони жили довго та щасливо".

Аналіз результатів за показниками обсягу та зв'язності свідчить про те, що дитячі роботи підлітків характеризуються достатнім обсягом (20 змістовних одиниць) і добрим рівнем зв'язності (93%).

Висновки и перспективи подальших досліджень. В ході нашого дослідження виявилось, що в умовах звичайного шкільного навчання 79% учнів п'ятих класів цілком здатні до створення оригінальних текстів. Але в той же час результати свідчать, що молодші підлітки при створенні ними оригінального тексту в змозі повноцінно виконати лише одну дію: або самостійно придумати оригінальний задум та сюжет, утрудняючись при цьому відповідно втілити їх композиційними та мовними засобами, або перетворити, переробити вже відомий задум та сюжет у власний за допомогою використання певних конкретних казкових засобів (мовних засобів виразності, введення казкових персонажів, використання зачинів тощо).

Перспективи подальшої науково-дослідної роботи вбачаємо у вивченні динаміки розвитку здібностей до словесної творчості у підлітковому віці. Перспективною є також дослідницька робота з діагностики літературно-творчих здібностей дітей різного віку та вдосконалення методик оптимізації процесу розвитку здібностей до літературно-творчої діяльності учнів.

Список літератури

1. Берхин Н.Б. Особенности литературного творчества младших школьников и подростков // Вопросы психологии. – 1972. – №4. – С.127-132.
2. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – СПб.: Союз, 1997. – 96 с.
3. Корсунский Е.А. Психология литературного творчества школьников. – Л.: ЛГПИ, 1983. –

82 с.

4. Малихіна О.Є. Словесна творчість та здібності до неї дітей молодшого шкільного віку як психолого-педагогічна проблема // Актуальні проблеми психології: Етнічна психологія. Історія психології. Психолінгвістика / За ред. С.Д. Максименка. – Київ: Міленіум, 2006. – Т.9. – Ч.1. - С. 309-316.

5. Юрченко З.В. Самостійна художньо-словесна творчість учнів як засіб розвитку літературних здібностей: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / З. В. Юрченко. – Івано-Франківськ, 2001. – 19 с.

6. Ягункова В.П. Индивидуально-психологические особенности школьников, способных к литературному творчеству // Вопросы психологии способностей школьников / Под ред. В. А. Крутецкого. - М.: Просвещение, 1964. - С. 136-203.

7. Ягункова В.П. О некоторых возрастных особенностях развития литературных способностей школьников // Вопросы психологии. - 1966. - №3. - С. 142-153.